

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทย

Factors Affecting Household Debt in Thailand

อติพันธ์ วรรณสุริยะ^{1*}Atipan Vansuriya^{1*}

วันที่รับบทความ : 05/04/2566

วันแก้ไขบทความ : 14/06/2566

วันที่ตอบรับบทความ : 06/07/2566

บทคัดย่อ

ปัญหานี้ครัวเรือนเป็นปัญหาที่สำคัญ เนื่องจากเป็นความเสี่ยงต่อเศรษฐกิจไทยโดยรวม และส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของครัวเรือน การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์การก่อหนี้ของครัวเรือนไทย และวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทย โดยใช้ข้อมูลการสำรวจทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2562 จำนวน 45,586 ครัวเรือน วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แบบจำลองการถดถอยโลจิสติกส์แบบทวิ (Binary Logistic Regression) ผลการศึกษาพบว่าครัวเรือนไทยส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ในการกู้ยืมเพื่อใช้จ่ายอุปโภคบริโภคในครัวเรือน ร้อยละ 7.52 มีความเสี่ยงต่อการผิดนัดชำระหนี้ เมื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทยพบว่าปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อแนวโน้มในการเป็นหนี้ของครัวเรือน ได้แก่ เพศ เขตที่อยู่อาศัย อายุ สถานภาพสมรส จำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี จำนวนสมาชิกผู้พิการในครัวเรือน รายได้เฉลี่ยของครัวเรือน การออม การเป็นเจ้าของบ้านและที่ดิน และสถานะการทำงาน โดยแนวทางในการแก้ไขปัญหา คือ ควรให้ความสำคัญกับการให้ความรู้ทางการเงิน การมีเงินออมสำรองเพื่อเหตุฉุกเฉินเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางการเงิน มีนโยบายช่วยเหลือทางการเงินแก่ครัวเรือนที่มีผู้พึ่งพิงหรือต้องอุปการะผู้พึ่งพิง ส่งเสริมการออมเงินในระยะยาว และเร่งลดสัดส่วนหนี้เพื่อการอุปโภคบริโภคของครัวเรือน

คำสำคัญ: ภาวะครัวเรือน หนี้ครัวเรือนไทย การวิเคราะห์การถดถอยโลจิสติกส์แบบทวิ

Abstract

Household debt is an important issue because it poses a risk to the Thai economy as a whole and also affects the quality of life of households in Thailand. This study aims to examine the household debt situation and the factors affecting household debt in Thailand. The data used came from the 2019 Household Socio-Economic Survey, which included 45,586 households, and was analyzed using Binary Logistic Regression. The study found that most Thai households had the main objective of borrowing for household consumption, and 7.52 percent of them were at risk of defaulting on debt payments. When the factors affecting Thai household debt were analyzed, the results showed that the key factors influencing household debt tendencies included sex, residential area, age, marital status, number of household members under 15 years old,

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาการเงินและนวัตกรรมทางการเงิน คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ

Lecturer of Major of Finance and Financial Innovations, Faculty of Business Administration, Rajamangala University of Technology Krungthep

*Corresponding author: E-mail address: atipan.v@mail.rm.utk.ac.th

disabilities, median household income, savings, real estate ownership, and employment status. To address these problems, there should be a focus on improving financial literacy, encouraging emergency savings to build financial resilience, providing financial assistance policies for households with dependents, promoting long-term savings, and accelerating the reduction of debt ratios related to household consumption.

Keywords: Household Sector, Household Debt in Thailand, Binary Logistic Regression

บทนำ

ครัวเรือนเป็นหน่วยเศรษฐกิจที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจ เนื่องจากเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตสามารถหารายได้จากผลตอบแทนของปัจจัยการผลิตที่ตนเองมี ภาคธุรกิจสามารถนำปัจจัยการผลิตไปใช้ในการผลิตสินค้าและบริการ กระบวนการแลกเปลี่ยนกันในระบบเศรษฐกิจก่อให้เกิดการหมุนเวียนของรายได้และรายจ่ายในระบบเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามรายได้ที่ครัวเรือนได้รับจากผลตอบแทนของปัจจัยการผลิตจะถูกใช้ไปในการบริโภคสินค้าและบริการ ซึ่งหากครัวเรือนมีรายจ่ายในการบริโภคน้อยกว่ารายได้ ครัวเรือนจะมีเงินออม ในทางตรงข้าม หากครัวเรือนมีรายจ่ายในการบริโภคมากกว่ารายได้ ครัวเรือนอาจต้องก่อหนี้เพื่อนำรายได้มาใช้จ่ายให้เพียงพอต่อการบริโภค

หนี้ครัวเรือน จากนิยามของธนาคารแห่งประเทศไทยหมายถึง เงินให้กู้ยืมที่สถาบันการเงินให้แก่บุคคลธรรมดาที่มีถิ่นที่อยู่ในประเทศ ซึ่งบุคคลธรรมดาอาจนำเงินที่กู้ยืมไปใช้เพื่อการจับจ่ายใช้สอยต่าง ๆ หรือเพื่อประกอบธุรกิจ โดยข้อมูลหนี้ครัวเรือนจะครอบคลุมเฉพาะเงินให้กู้ยืมของสถาบันการเงินที่ธนาคารแห่งประเทศไทยเก็บข้อมูลได้ (ไม่รวมหนี้นอกระบบ) (Sanguanpan, 2015) จากรายงานของธนาคารแห่งประเทศไทย หนี้ครัวเรือนต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (GDP) มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจากไตรมาสที่ 1 ปี 2560 ร้อยละ 78.2 เป็นร้อยละ 86.9 ในไตรมาสที่ 4 ปี พ.ศ. 2565 โดยเฉพาะตั้งแต่ไตรมาสที่ 1 ปี พ.ศ. 2563 ที่ประเทศไทยเผชิญกับสถานการณ์โรคระบาดโควิด 19 หนี้ครัวเรือนต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศมีการปรับเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดจนขึ้นไปสู่ระดับสูงสุดที่ร้อยละ 90.8 ที่ไตรมาสที่ 1 ปี พ.ศ. 2564 (Figure 1) ในขณะเดียวกันเมื่อพิจารณาจากรายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ ก็พบว่าจำนวนหนี้สินเฉลี่ยของครัวเรือนก็มีการเปลี่ยนแปลงในทิศทางเดียวกัน จำนวนหนี้สินเฉลี่ยของครัวเรือนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 จากจำนวนหนี้สินเฉลี่ย 116,681 บาทต่อครัวเรือนเป็น 205,679 บาทต่อครัวเรือนในปี พ.ศ. 2564 ในขณะที่ร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้มีแนวโน้มลดลงจากร้อยละ 63.3 ในปี พ.ศ. 2550 เป็นร้อยละ 49.1 ในปี พ.ศ. 2558 และปรับตัวขึ้นลงในระหว่างปี พ.ศ. 2560-2562 แต่ร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้ก็กลับเพิ่มสูงขึ้นอีกครั้งตั้งแต่ประเทศไทยประสบปัญหาโรคระบาด COVID-19 ในปี พ.ศ. 2563 ร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้ในปี พ.ศ. 2564 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 51.5 (Figure 2) จากข้อมูลที่แสดงจึงเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของหนี้ครัวเรือนยังคงมีความผันผวนและครัวเรือนยังมีความเปราะบางทางเศรษฐกิจ หากมีสถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อรายได้จะส่งผลทำให้เป็นหนี้เพิ่มขึ้น

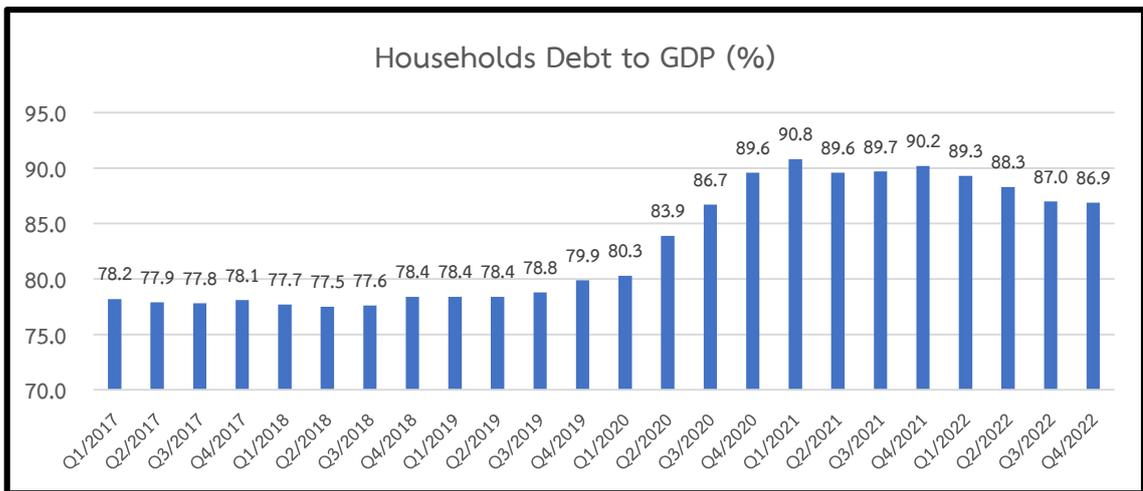

Figure 1 Households to GDP in 2017-2022

Source: Bank of Thailand

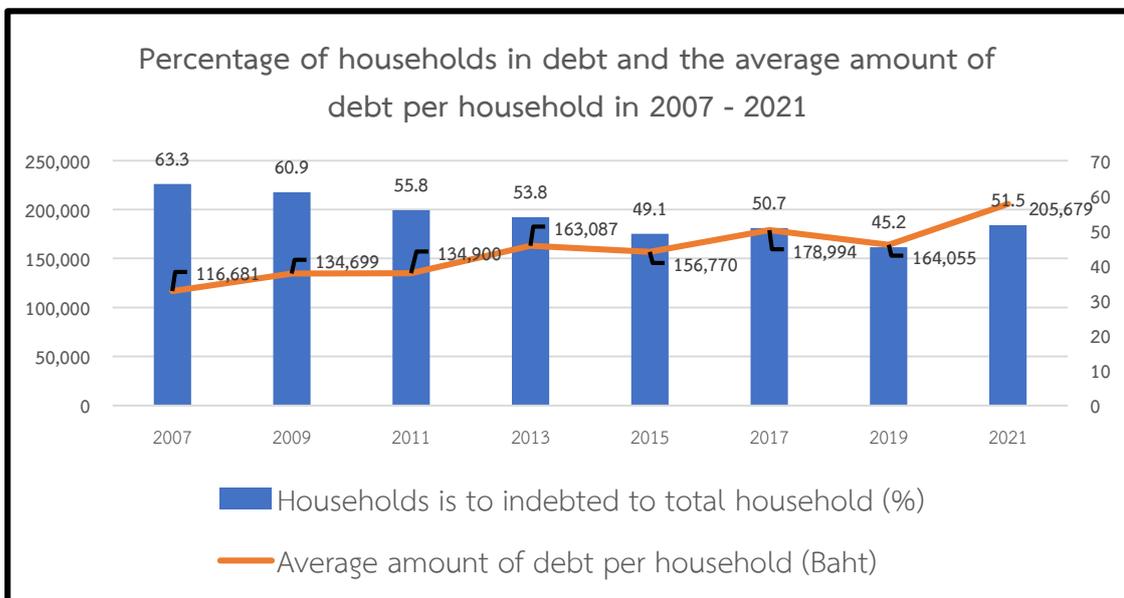

Figure 2 Percentage of Households in Debt and the Average amount of Debt per Household in 2007-2021

Source: Household Socio-Economic Survey (SES)

จากการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนในประเทศไทยพบว่า ปัจจัยด้านนโยบายของรัฐ เช่น การสนับสนุนครัวเรือนจากโครงการของรัฐ และการให้ทุนการศึกษาหรือ สินเชื่อให้กู้ยืมเพื่อการศึกษาเพิ่มโอกาสที่ครัวเรือนจะเป็นหนี้มากขึ้น (Tulayasathien et al., 2015) นโยบายกองทุนหมู่บ้านและมาตรการคืนภาษีสำหรับรถยนต์คันแรก ปัจจัยทางเศรษฐกิจมหภาค เช่น อัตราดอกเบี้ยต่ำ อัตราการว่างงานต่ำ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร เป็นสาเหตุและแรงจูงใจที่ทำให้หนี้ครัวเรือนเพิ่มสูงขึ้นในช่วงที่ผ่านมา (Budda, 2016) นอกจากนี้ปัจจัยด้านประชากรศาสตร์และ ด้านเศรษฐกิจและสังคม เช่น รายจ่ายครัวเรือน (Budda, 2016) รายได้ครัวเรือน อัตราเงินเฟ้อและ ค่าใช้จ่ายในการบริโภคของครัวเรือน (Lerskullawat, 2020) ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ เพศ และ อายุ (Pitak, 2019) การกู้ยืมเงินนอกระบบ และการมีปัญหาทางการเงิน (Weeravongtrakool &

Osathanunkul, 2018) พบว่าเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อหนี้ครัวเรือน และ Khunta and Tangtrongpaibroj (2021) ได้สรุปสาเหตุของการเป็นหนี้ของครัวเรือนว่าเกิดจาก การไม่มีความรู้ทางการเงิน การซื้อสินค้าด้วยการผ่อนชำระ การขาดการออมเงินเนื่องจากไม่ได้ศึกษาวิธีการออมเงิน การใช้เงินในอนาคตด้วยการกู้ยืมหรือกดบัตรเงินสดออกมาใช้จ่าย การซื้อสินทรัพย์เก็บไว้เพื่อการเก็งกำไร การกู้ยืมเพื่อประกอบธุรกิจ การเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้ง่าย การเป็นหนี้จากการพนัน สถาบันการเงินให้วงเงินสินเชื่อมากเกินไป ไม่สอดคล้องกับรายได้ของผู้ขอสินเชื่อ ภาระหนี้จากการค้าประกัน อัตราดอกเบี้ยต่ำ และการเกิดเหตุไม่คาดฝัน เช่น การเกิดอุบัติเหตุ หรือเจ็บป่วย นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยเสริมอื่น ๆ เช่น ความต้องการกู้ยืมเพื่อซ่อมแซมหลังน้ำท่วมปี 2554 และการแข่งขันปล่อยสินเชื่อรายย่อยของสถาบันการเงิน (Sanguanpan, 2015)

การศึกษาของธนาคารเพื่อการชำระหนี้ระหว่างประเทศ (Bank for International Settlement: BIS) พบว่า แม้การเพิ่มขึ้นของระดับหนี้ครัวเรือนต่อ GDP จะสามารถกระตุ้นการบริโภคได้ในระยะสั้น แต่จากข้อมูลหนี้ครัวเรือนต่อ GDP ของประเทศไทยในช่วงที่ผ่านมาที่มีระดับสูงเกินกว่าระดับ 60% ต่อ GDP จะเป็นปัจจัยที่จำกัดการเติบโตของการบริโภคในภาพรวม (Money & Banking Magazine, 2023) ซึ่งจะส่งผลต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศในระยะยาว จากสภาพปัญหาที่กล่าวมา การให้ความสำคัญกับปัญหาหนี้ครัวเรือนจึงเป็นประเด็นที่สำคัญ การศึกษาในครั้งนี้มุ่งวิเคราะห์มิติทางปัจจัยด้านประชากรศาสตร์ และปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมว่ามีปัจจัยใดที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทย เพื่อนำผลการศึกษาที่ได้ไปใช้เพื่อแก้ไขปัญหาหนี้ครัวเรือนไทย และนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์การก่อหนี้ของครัวเรือนไทยจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการกู้ยืม การวิเคราะห์การเป็นหนี้ของครัวเรือนจำแนกตามคุณลักษณะของครัวเรือน และวิเคราะห์ความสามารถในการชำระหนี้ของครัวเรือน
2. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยด้านประชากรศาสตร์ และปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทย

ทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ทฤษฎีการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต (Life Cycle Theory of Consumption) ได้รับการพัฒนาขึ้นโดย Franco Modigliani, Albert Ando และ Richard Brumberg ในปี ค.ศ. 1954 ตามแนวคิดนี้เชื่อว่าการใช้จ่ายเพื่อการบริโภคขึ้นอยู่กับการคาดคะเนของรายได้ตลอดช่วงอายุขัยทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ในช่วงที่อายุน้อยมีความสามารถในการหารายได้น้อย จึงจำเป็นต้องกู้ยืมเพื่อนำมาใช้จ่ายในการบริโภค เมื่อถึงช่วงวัยทำงานมีความสามารถในการหารายได้จึงนำรายได้ที่ได้มาชำระหนี้ และสะสมเงินออมไว้เพื่อใช้ในวัยที่ไม่มีรายได้หลังเกษียณ (Wijaya et al., 2020)

แนวคิดการบริหารหนี้ส่วนบุคคล

การบริหารหนี้สินเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการวางแผนทางการเงินส่วนบุคคล การวางแผนทางการเงินที่ดีจะสามารถปกป้องทรัพยากรทางการเงิน ควบคุมการเพิ่มขึ้นของกิจการทางการเงินต่าง ๆ เช่น การก่อหนี้มากเกินไป หรือการพึ่งพาผู้อื่น ตลอดจนก่อให้เกิดการตัดสินใจทางการเงินที่มีประสิทธิภาพ มีเสถียรภาพในทางการเงิน ไร้ความกังวลทางการเงิน สามารถคาดการณ์รายได้และค่าใช้จ่าย

ต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถบรรลุเป้าหมายส่วนบุคคลได้ตามที่ต้องการ (Namput et al., 2014)

ศูนย์คุ้มครองผู้ใช้บริการทางการเงิน (ธนาคารแห่งประเทศไทย: ออนไลน์) อธิบายหลักการบริหารหนี้สินว่า การเป็นหนี้ไม่ใช่สิ่งเลวร้ายเสมอไป เพราะบางครั้งเราอาจต้องใช้เงินเพื่อซื้อสินค้าและบริการที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตและอนาคตแต่ยังมีเงินไม่พอในตอนนั้น เช่น บ้าน การทำกิจการส่วนตัว ซึ่งหลักการสำคัญในการตัดสินใจเป็นหนี้คือ ควรเลือกหนี้ที่ดีซึ่งได้แก่ หนี้ที่จะสร้างอนาคตหรือความมั่นคงระยะยาวและหลีกเลี่ยงการก่อหนี้ที่พึงระวังซึ่ง ได้แก่ หนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้เพิ่มหรือไม่ได้ช่วยเพิ่มความมั่นคงทางการเงิน เช่น หนี้เพื่อการอุปโภคบริโภค เป็นต้น เพราะเมื่อเป็นหนี้แล้วเรามีหน้าที่ต้องใช้คืนเงินต้นรวมถึงดอกเบี้ย ค่าปรับ และค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่จะตามมาทั้งหมด

ทฤษฎีความต้องการถือเงิน (Demand for Money) ของ John Maynard Keynes ได้กล่าวว่า บุคคลจะมีความต้องการถือเงินแบ่งออกเป็น 3 ประเภทหลัก ๆ ได้แก่ ความต้องการถือเงินเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ความต้องการถือเงินเพื่อแสวงหากำไร และความต้องการถือเงินเพื่อใช้จ่ายในยามฉุกเฉินหรือเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิด โดยความต้องการถือเงินของแต่ละบุคคลนั้นอาจจะแตกต่างกันไป หากบุคคลไม่มีการบริหารจัดการเงินที่ดีมีรายได้เท่าใดก็ใช้จ่ายออกไปเท่านั้น ไม่มีการเก็บเงินสำรองเก็บไว้ จะทำให้ไม่มีเงินที่จะสามารถนำมาใช้ได้หากเกิดเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดขึ้น เช่น ตกงาน เจ็บป่วย เกิดอุบัติเหตุ เป็นต้น (Sukcharoensin, 2021) สอดคล้องกับหลักการบริหารเงินของบุคคล โดยบุคคลควรมีเงินสำรองฉุกเฉินจำนวน 3 – 6 เท่าของค่าใช้จ่ายต่อเดือน เพราะหากเกิดเหตุฉุกเฉินมีความจำเป็นต้องใช้เงินนอกเหนือจากค่าใช้จ่ายประจำในแต่ละเดือนแล้ว เงินสำรองฉุกเฉินที่มีจะช่วยไม่ให้ต้องกู้ยืมจากผู้อื่น ซึ่งจะทำให้ต้องเป็นหนี้ รวมถึงอาจจะต้องจ่ายดอกเบี้ยในอัตราที่สูง หากต้องกู้เงินนอกระบบหรือกดเงินสดจากบัตรเครดิต (Thammakittikhun, 2018)

การวัดความสามารถในการชำระหนี้ เป็นตัวชี้วัดว่าหนี้สินของบุคคลคนนั้นส่งผลกระทบต่อสุขภาพทางการเงินของตนเองหรือไม่ วัดด้วยอัตราส่วนความสามารถในการก่อหนี้ (**Debt Service Ratio: DSR**) ซึ่งเป็นอัตราส่วนที่จะบอกให้ทราบว่าคนเราควรมีหนี้ในระดับใดจึงจะเหมาะสมและไม่เป็นภาระหรือเกินกำลังที่จะสามารถชำระคืน โดยการเอาภาระหนี้สินที่จะต้องชำระคืนต่อเดือนมาเปรียบเทียบกับรายได้ที่ได้รับในแต่ละเดือน เพื่อดูว่าในเดือนหนึ่งบุคคลนั้นมีหนี้ที่ต้องชำระมากน้อยเพียงไร เกินกำลังความสามารถของเขาหรือไม่ ถ้าค่าอัตราส่วนความสามารถในการก่อหนี้ของเขาต่ำมากแสดงว่า ฐานะการเงินเขาดีพอที่จะก่อหนี้เพิ่มได้อีก แต่ถ้าอัตราส่วนความสามารถในการก่อหนี้มีค่าสูงแล้ว เขาก็ควรต้องระมัดระวังในการใช้เงินเพราะหากก่อหนี้เพิ่มก็จะทำให้มีภาระการชำระหนี้เพิ่ม (Namput et al., 2014) และทำให้เงินที่ใช้จ่ายต่อเดือนน้อยลง ซึ่งจะทำให้คุณภาพชีวิตลดลง อัตราส่วนความสามารถในการก่อหนี้ที่เหมาะสมไม่ควรมากกว่าร้อยละ 40 ของรายได้ต่อเดือน (Kanittha et al., 2014)

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่ามีปัจจัยที่ส่งผลต่อการเป็นหนี้ของครัวเรือนแบ่งออกเป็นปัจจัยทางด้านประชากรศาสตร์ และปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยมีปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการเป็นหนี้ของครัวเรือน ดังนี้

เพศ หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศชายมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้มากกว่าเพศหญิง เช่น การศึกษาของ (Tulayasathien et al., 2015; Intrawiset et al., 2022) เพศหญิงมีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดหนี้ที่ไม่เกิดรายได้น้อยกว่าเพศชาย (Khampong et al., 2022) ในขณะที่ Sakulpong (2019) พบว่า

เพศหญิงมีความน่าจะเป็นในการก่อหนี้เกินตัวมากกว่าเพศชาย และเพศที่แตกต่างกันมีผลต่อการเป็นหนี้ของครัวเรือน (Chaiyanon & Sanguanwongse, 2021; Jamit & Punturaumporn, 2021)

อายุ อายุของหัวหน้าครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับการเป็นหนี้ เช่น การศึกษาของ Jansarikij and Sawangdee (2013); Kabkhao and Sapwarobol (2018); Chaitarin and Kharuhayothin (2019); Intrawiset et al. (2022) พบว่า อายุของหัวหน้าครัวเรือนมีผลต่อการเป็นหนี้ของครัวเรือน และ Tseng and Hsiao (2021) พบว่า อายุของครัวเรือนมีผลในทางลบต่อหนี้ครัวเรือนในทุกควอนไทล์ของครัวเรือน และการถือครองหนี้จะน้อยลงเมื่ออายุมากขึ้น สอดคล้องกับ Piovarci (2021) พบว่า เมื่ออายุมากขึ้นมีแนวโน้มที่จะไม่มีหนี้สิน

ระดับการศึกษา มีความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันระหว่างระดับการศึกษากับการเป็นหนี้ของครัวเรือน เช่น การศึกษาของ Intrawiset et al. (2022) พบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่มีการศึกษาระดับประถม มัธยม และอาชีวศึกษามีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้มากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่ไม่มีการศึกษา สะท้อนถึงหัวหน้าครัวเรือนที่ไม่มีการศึกษาโอกาสที่จะเข้าถึงแหล่งเงินในระบบได้น้อย ในขณะที่ Kabkhao and Sapwarobol (2018) พบว่า เมื่อหัวหน้าครัวเรือนมีการศึกษาสูงกว่าระดับประถมศึกษาจะทำให้มีโอกาสก่อหนี้ลดลง ครัวเรือนที่ได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นมีแนวโน้มที่จะไม่มีหนี้สิน (Piovarci, 2021) และ Chaiyanon and Sanguanwongse (2021) พบว่า ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับการเป็นหนี้ของครัวเรือน

สถานภาพสมรส การศึกษาของ Intrawiset et al. (2022) พบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่สมรสจะมีหนี้มากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นโสด หม้าย หย่าร้าง Kabkhao and Sapwarobol (2018) พบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพสมรสจะมีโอกาสในการก่อหนี้เพิ่มขึ้น และ Chaiyanon and Sanguanwongse (2021) พบว่า สถานภาพสมรสมีความสัมพันธ์กับหนี้สินของสมาชิกสหกรณ์การเกษตรในเขตภาคเหนือ

จำนวนผู้พึ่งพิงในครัวเรือน การศึกษาของ Jansarikij and Sawangdee (2013) พบว่า จำนวนเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี มีความสัมพันธ์กับการเป็นหนี้ในระบบ โดยครัวเรือนที่มีบุตรมากกว่า 1 คนมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้ในระบบ สอดคล้องกับ Chaitarin and Kharuhayothin (2019) พบว่า จำนวนผู้พึ่งพิงในครัวเรือนส่งผลต่อปริมาณหนี้สินในระบบของครัวเรือนเกษตรกรในจังหวัดพะเยา และเป็นไปในแนวทางเดียวกับ Strzelecka and Zawadzka (2020) พบว่า ครัวเรือนที่มีบุตรอยู่ในอุปการะมักเป็นครัวเรือนที่เป็นหนี้บ่่อยที่สุด

รายได้ของครัวเรือน รายได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเป็นหนี้ของครัวเรือน การศึกษาของ Intrawiset et al. (2022) พบว่า รายได้ของครัวเรือนเป็นปัจจัยที่มีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดหนี้ครัวเรือนในทุกระดับหนี้ โดยครัวเรือนที่มีรายได้สูงขึ้นไปจะทำให้หนี้เพิ่มขึ้นตามไปด้วย Chaiyanon and Sanguanwongse (2021) พบว่า รายได้ของครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับหนี้สินของสมาชิกสหกรณ์การเกษตรในเขตภาคเหนือ และ Chaitarin and Kharuhayothin (2019) พบว่า รายได้ของครัวเรือนส่งผลต่อปริมาณหนี้สินในระบบของครัวเรือนเกษตรกรในจังหวัดพะเยา Kabkhao and Sapwarobol (2018) พบว่า รายได้ของครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับความเป็นไปได้ที่ครัวเรือนจะเป็นหนี้ และ Jansarikij and Sawangdee (2013) พบว่า การมีรายได้เพียงพอกับการใช้จ่ายในครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับการเป็นหนี้ในระบบ

การออม พฤติกรรมทางการออมหรือวินัยทางการเงินที่ดีเป็นปัจจัยสำคัญในการลดปัญหาหนี้ครัวเรือน เช่น ถ้าครัวเรือนมีเงินออมต่อเดือนน้อย จะทำให้เงินออมสะสมต่ำ ซึ่งไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายชำระหนี้ต้องวัดได้ครั้งละมาก ๆ ทำให้เกิดการผ่อนชำระระยะยาว จึงเกิดหนี้สูงและระยะเวลานาน

(Capital Market Academy, 2019) สอดคล้องกับการศึกษาของ Hanphichai et al. (2021) พบว่า หากครัวเรือนมีการออมจะเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์เชิงลบต่อปริมาณหนี้สินครัวเรือนเกษตรกร

การมีบ้านและที่ดินเป็นของตนเอง การศึกษาของ Kabkhao and Sapwarobol (2018) พบว่า ครัวเรือนที่เป็นเจ้าของที่อยู่อาศัยจะมีโอกาสในการก่อหนี้เพิ่มขึ้น และ Strzelecka and Zawadzka (2020) พบว่า รูปแบบการเป็นเจ้าของที่อยู่อาศัยมีความสัมพันธ์กับการเป็นหนี้ของครัวเรือน

สถานะการทำงาน การศึกษาของ Intrawiset et al. (2022) พบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นนายจ้างและประกอบธุรกิจส่วนตัวจะมีหนี้มากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่ไม่ได้ทำงาน และ Pitak (2019) พบว่า อาชีพพนักงานเอกชน อาชีพรับราชการ อาชีพประกอบธุรกิจส่วนตัว มีโอกาสการก่อหนี้ครัวเรือนมากกว่าอาชีพรับจ้างทั่วไป

จากการทบทวนวรรณกรรม ได้นำไปสู่การกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทย ซึ่งสามารถแบ่งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทยได้เป็น 2 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยด้านประชากรศาสตร์ และปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคม ดัง Figure 3

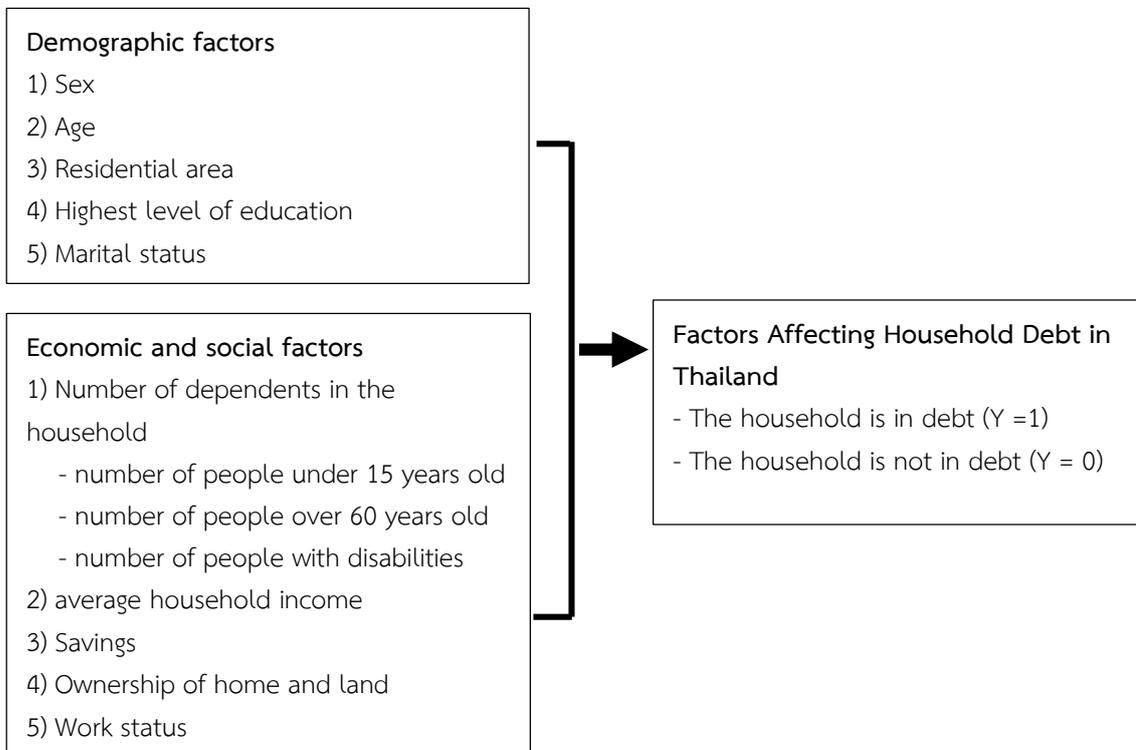

Figure 3 Research Conceptual Framework

ระเบียบวิธีการศึกษา

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงประจักษ์ โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (Household Socio-Economic Survey: SES) ปี พ.ศ. 2562 ซึ่งเป็นข้อมูลในระดับหัวหน้าครัวเรือนเป็นหน่วยในการวิเคราะห์มีจำนวนทั้งหมด 45,586 ครัวเรือน เพื่อวิเคราะห์มิติในเชิงเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ข้อมูลการสำรวจทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) ปี พ.ศ. 2562 เป็นกรณีศึกษา โดยใช้ตัวแปรอิสระจากปัจจัยด้านประชากรศาสตร์ และปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละครัวเรือนเพื่อศึกษาอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทย

การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อหาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทย ใช้แบบจำลองการถดถอยโลจิสติกส์แบบทวิ (Binary Logistic Regression) เนื่องจากตัวแปรตามเป็นตัวแปรที่มีค่า 2 ค่า คือ ครัวเรือนเป็นหนี้ ($Y = 1$) หรือครัวเรือนไม่เป็นหนี้ ($Y = 0$) ส่วนตัวแปรอิสระ คือ ปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อความเสี่ยงที่จะเป็นหนี้ของครัวเรือน ได้แก่ ด้านคุณลักษณะของประชากร ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษาสูงสุด และเขตที่อยู่อาศัย ด้านปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ จำนวนผู้พึ่งพิงในครัวเรือน (เด็กอายุต่ำกว่า 15 ปี, ผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป และผู้พิการ) รายได้เฉลี่ยต่อเดือน การออม การเป็นเจ้าของบ้านและที่ดิน และการทำงานในระบบ สามารถสร้างตัวแบบที่ใช้ในการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทยแสดงเป็นสมการได้ ดังนี้

$$\begin{aligned} \text{Households debt} = & \alpha + \beta_1 \text{Sex} + \beta_2 \text{Age} + \beta_3 \text{Squared age} + \beta_4 \text{Residential area} \\ & + \beta_5 \text{Highest level of education} + \beta_6 \text{Marital status} \\ & + \beta_7 \text{Number of people under 15 years old} \\ & + \beta_8 \text{Number of people over 60 years old} \\ & + \beta_9 \text{Number of people with disabilities} \\ & + \beta_{10} \text{Average household income} + \beta_{11} \text{Savings} \\ & + \beta_{12} \text{Ownership of home and land} + \beta_{13} \text{Work status} + \varepsilon \end{aligned} \quad (1)$$

โดยตัวแปรที่ใช้ในการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทย อธิบายตัวแปรไว้ใน Table 1

การวิเคราะห์ข้อมูล

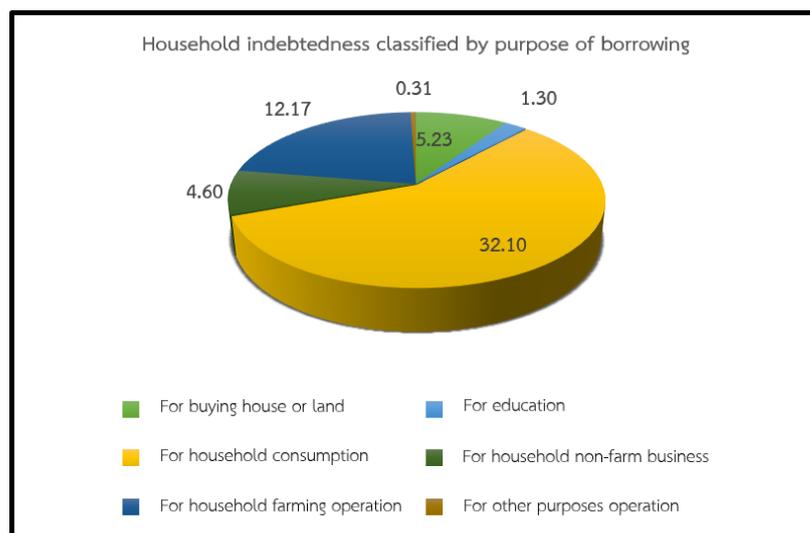
การวิเคราะห์สถานการณ์การก่อหนี้ของครัวเรือนไทย ใช้สถิติพรรณนา ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ค่าร้อยละ การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทยใช้แบบจำลองการถดถอยโลจิสติกส์แบบทวิ (Binary Logistic Regression) เพื่อวิเคราะห์หาแนวโน้มหรือความเสี่ยงที่จะเป็นหนี้ของครัวเรือนไทย โดยในการกำหนดแบบจำลองเพื่อทดสอบต้องมั่นใจว่าตัวแปรอิสระไม่มีความสัมพันธ์กันหรือไม่เกิดปัญหา Multicollinearity การวิจัยครั้งนี้ได้ทำการทดสอบปัญหาดังกล่าว โดยไม่พบค่าสหสัมพันธ์ (Pearson Correlation) ของตัวแปรอิสระแต่ละคู่มากกว่า 0.8 จึงสรุปได้ว่าไม่มีปัญหา Multicollinearity จากนั้นจึงทำการทดสอบความสัมพันธ์ของตัวแปรอิสระและตัวแปรตามด้วยแบบจำลองการถดถอยโลจิสติกส์แบบทวิ (Binary Logistic Regression) ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการแก้ปัญหา Heteroskedasticity โดยใช้ Heteroskedasticity – Robust Standard Errors แก้ปัญหาที่มักเกิดขึ้นกับข้อมูลภาคตัดขวาง เพื่อให้ผลการศึกษาในครั้งนี้มีความแม่นยำมากยิ่งขึ้น

Table 1 Variables Used in the Risk Analysis of Thai Household Debt

Variables	Notation
Households debt	Yes = 1 , No = 0
Sex	Male = 1 , Female = 0
Age	
Squared age	
Residential area	Urban =1 , Countryside = 0
Highest level of education	Divided into 3 levels 1) Below primary 6 2) Primary 6 to Secondary 6 3) Bachelor's degree or higher
Marital status	Single = 1 , Other = 0
Number of dependents in the household	
Number of people under 15 years old	
Number of people over 60 years old	
Number of people with disabilities	
Average household income	
Savings	Yes = 1 , No = 0
Ownership of home and land	Yes = 1 No = 0
Work status	Formal = 1, Informal = 0
ε	Error term

ผลการศึกษา

ผลการวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกทำการวิเคราะห์สถานการณ์การก่อหนี้ของครัวเรือนไทย โดยเริ่มจากการวิเคราะห์สถานการณ์การก่อหนี้ของครัวเรือนจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการกู้ยืม ผลการวิเคราะห์แสดงใน Figure 4

Figure 4 Household Indebtedness Classified by Purpose of Borrowing

จาก Figure 4 ภาระหนี้ของครัวเรือนในปี 2562 พบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ในการกู้ยืมเพื่อใช้จ่ายอุปโภคบริโภคในครัวเรือน ร้อยละ 32.10 รองลงมามีวัตถุประสงค์ในการกู้ยืมเพื่อใช้ในการทำการเกษตร ร้อยละ 12.17 และใช้ในการทำธุรกิจ (ที่ไม่ใช่การเกษตร) ร้อยละ 4.60 ตามลำดับ

Table 2 Percentage of Households in Debt Classified by Household Characteristics

Household characteristics		Percentage of households in debt
Sex	Male	47.47
	Female	41.82
Age	Less than 30 years	25.84
	30 – 39 years	44.80
	40 – 49 years	53.93
	50 – 59 years	55.03
	60 years or older	37.60
Residential area	Urban	42.31
	Countryside	48.96
Highest level of education	Below primary 6	42.91
	Primary 6 to Secondary 6	48.31
	Bachelor's degree or higher	52.97
Marital status	Single	25.20
	Married, widowed, divorced, separated	47.69
Number of people under 15 years old	None	37.89
	1 – 2 people	60.99
	3 or more people	64.21
Number of people over 60 years old	None	49.50
	1 – 2 people	40.32
	3 or more people	40.16
Number of people with disabilities	None	45.23
	1 – 2 people	44.44
	3 or more people	53.17
Average household income	Less than 15,000 baht	31.95
	15,000 - 29,999 baht	49.76
	30,000 - 49,999 baht	60.48
	50,000 baht or more	65.38
Savings	Yes	44.02
	No	48.08
Ownership of home and land	Yes	48.31
	No	36.09
Work status	Formal	51.39
	Informal	43.89

Table 2 เป็นการพิจารณาร้อยละของครัวเรือนไทยที่เป็นหนี้ จำแนกตามคุณลักษณะของครัวเรือน พบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศชายมีร้อยละของการเป็นหนี้มากกว่าเพศหญิง ร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้เพิ่มขึ้นตามอายุของหัวหน้าของครัวเรือนและลดลงเมื่อหัวหน้าครัวเรือนอายุ 60 ปีขึ้นไป หัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพสมรส หม้าย หย่าร้าง แยกกันอยู่ มีร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้มากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพโสด ร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้เพิ่มขึ้นตามจำนวนผู้ที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปีในครัวเรือน ครัวเรือนที่ไม่มีผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปในครัวเรือนมีร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้มากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับครัวเรือนที่มีผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปในครัวเรือน ครัวเรือนที่มีจำนวนผู้พิการ 3 คนขึ้นไปมีร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้ต่ำที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับครัวเรือนที่มีจำนวนผู้พิการน้อยกว่า 3 คน ร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้เพิ่มขึ้นตามรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น ครัวเรือนที่มีการออมมีร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้ต่ำกว่าครัวเรือนที่ไม่มีการออม ครัวเรือนที่เป็นเจ้าของบ้านและที่ดินมีร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้มากกว่าครัวเรือนที่ไม่เป็นเจ้าของบ้านและที่ดิน และครัวเรือนที่มีสถานะการทำงานในระบบมีร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้มากกว่าครัวเรือนที่มีสถานะการทำงานนอกระบบ

การตรวจสอบความสามารถในการชำระหนี้ของครัวเรือน โดยพิจารณาจากอัตราส่วนความสามารถในการก่อหนี้ (DSR) คำนวณจากภาระการผ่อนชำระหนี้ต่อเดือนหารด้วยรายได้เฉลี่ยต่อเดือนของครัวเรือน โดยอัตราที่เหมาะสมไม่ควรมากกว่าร้อยละ 40 ของรายได้ต่อเดือน หากอัตราส่วนความสามารถในการก่อหนี้ (DSR) มากกว่าร้อยละ 40 จะส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของครัวเรือนเนื่องจากรายได้ที่เหลือหลังจากการชำระหนี้จะลดลง และมีความเสี่ยงต่อการผิดนัดชำระหนี้ ในปี 2562 พบว่าความสามารถในการชำระหนี้ของครัวเรือนไทย มีครัวเรือนร้อยละ 7.52 จากครัวเรือนทั้งหมดที่มีอัตราส่วนความสามารถในการก่อหนี้ (DSR) มากกว่าร้อยละ 40 ในขณะที่เมื่อพิจารณาเฉพาะครัวเรือนที่เป็นหนี้ อัตราส่วนความสามารถในการก่อหนี้ (DSR) เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 16.63 ดัง Table 3

Table 3 Debt Service Ratio (DSR) of Thai Households in 2019

Debt Service Ratio (DSR)	Number of households (%)
Total households (45,586 households)	
Less than or equal to 40 percent	42,159 (92.48)
More than 40 percent	3,427 (7.52)
Indebted households (20,601 households)	
Less than or equal to 40 percent	17,176 (83.37)
More than 40 percent	3,425 (16.63)

ข้อมูลตาม Table 4 แสดงการพิจารณาค่าร้อยละของครัวเรือนที่เป็นหนี้ที่มีอัตราส่วนความสามารถในการก่อหนี้ (DSR) มากกว่า 0.4 จำแนกตามคุณลักษณะของครัวเรือนเพื่อดูว่าครัวเรือนที่เป็นหนี้มีความเสี่ยงที่จะไม่สามารถชำระหนี้ได้เพียงใดเปรียบเทียบกับคุณลักษณะของครัวเรือน พบว่า หัวหน้าครัวเรือนเพศชายมีความเสี่ยงมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนเพศหญิง ความเสี่ยงที่จะไม่สามารถชำระหนี้ได้เพิ่มขึ้นตามอายุของหัวหน้าครัวเรือนและลดลงเมื่ออายุ 60 ปี ครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองมีความเสี่ยงที่จะไม่สามารถชำระหนี้ได้มากกว่าครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท หัวหน้าครัวเรือนที่มีระดับการศึกษาปริญญาตรีหรือสูงกว่ามีความเสี่ยงที่จะไม่สามารถชำระหนี้ได้น้อยที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับระดับการศึกษาที่ต่ำกว่าปริญญาตรี หัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพสมรส หม้าย หย่าร้าง แยกกันอยู่ มีความเสี่ยงที่จะไม่สามารถชำระหนี้ได้มากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพโสด ครัวเรือนที่ไม่มีผู้ที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี มีความเสี่ยงที่จะไม่สามารถ

ชำระหนี้ได้มากกว่าครัวเรือนที่มีผู้ที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี เช่นเดียวกับครัวเรือนที่ไม่มีผู้พิการมีความเสี่ยงที่จะไม่สามารถชำระหนี้ได้มากกว่าครัวเรือนที่มีผู้พิการ และครัวเรือนที่ไม่มีผู้สูงอายุมีความเสี่ยงที่จะไม่สามารถชำระหนี้ได้มากกว่าครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุ ครัวเรือนที่มีรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนต่ำกว่า 15,000 บาท มีความเสี่ยงที่จะไม่สามารถชำระหนี้ได้มากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับครัวเรือนที่มีรายได้เฉลี่ยสูงกว่า 15,000 บาท ครัวเรือนที่ไม่มีการออมมีความเสี่ยงที่จะไม่สามารถชำระหนี้ได้มากกว่าครัวเรือนที่มีการออม ครัวเรือนที่เป็นเจ้าของบ้านและที่ดินมีความเสี่ยงที่จะไม่สามารถชำระหนี้ได้มากกว่าครัวเรือนที่ไม่เป็นเจ้าของบ้านและที่ดิน และครัวเรือนที่ทำงานนอกระบบมีความเสี่ยงที่จะไม่สามารถชำระหนี้ได้มากกว่าครัวเรือนที่ทำงานในระบบ

Table 4 Percentage of Households with Debt Service Ratio (DSR) > 0.4 Classified by Household Characteristics

Household characteristics		Number of households with DSR > 0.4	Percentage of households with DSR > 0.4
Sex	Male	2,221	64.81
	Female	1,206	35.19
Age	Less than 30 years	65	1.90
	30 – 39 years	280	8.17
	40 – 49 years	808	23.58
	50 – 59 years	1,167	34.05
	60 years or older	1,107	32.30
Residential area	Urban	1,721	50.22
	Countryside	1,706	49.78
Highest level of education	Below primary 6	1,310	39.27
	Primary 6 to Secondary 6	1,540	46.16
	Bachelor's degree or higher	495	14.57
Marital status	Single	174	5.08
	Married, widowed, divorced, separated	3,253	94.92
Number of people under 15 years old	None	2,028	59.18
	1 – 2 people	1,305	38.08
	3 or more people	94	2.74
Number of people over 60 years old	None	2,035	59.38
	1 – 2 people	1,378	40.21
	3 or more people	14	0.41
Number of people with disabilities	None	3,127	91.24
	1 – 2 people	286	8.34
	3 or more people	14	0.42
Average household income	Less than 15,000 baht	1,427	41.64
	15,000 - 29,999 baht	1,040	30.35
	30,000 - 49,999 baht	556	16.22
	50,000 baht or more	404	11.79
Savings	Yes	1,694	49.43
	No	1,733	50.57
Ownership of home and land	Yes	2,851	83.19
	No	576	16.81
Work status	Formal	551	16.08
	Informal	2,876	83.92

ส่วนที่สอง การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนไทย ด้วยแบบจำลองการถดถอยโลจิสติกส์แบบทวี โดยอธิบายผลจากค่าผลกระทบส่วนเพิ่ม (Marginal Effect) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อแนวโน้มในการก่อหนี้ของครัวเรือนไทย ผลการศึกษาพบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศชายมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้มากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศหญิงร้อยละ 2.18 ครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้น้อยกว่าครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในเขตชนบทร้อยละ 5.12 เมื่ออายุของหัวหน้าครัวเรือนเพิ่มขึ้น 1 ปี มีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้เพิ่มขึ้นร้อยละ 2.30 และเมื่ออายุเพิ่มขึ้นถึงจุดหนึ่งหนี้สินมีแนวโน้มที่จะลดลงสอดคล้องกับสมมติฐานการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต หัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพโสดมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้น้อยกว่าครัวเรือนที่มีสถานภาพหม้าย หย่า แยกกันอยู่ร้อยละ 14.19 ครัวเรือนที่มีจำนวนผู้ที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปีเพิ่มขึ้น 1 คน มีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้เพิ่มขึ้นร้อยละ 8.19 ครัวเรือนที่มีจำนวนผู้พิการเพิ่มขึ้น 1 คน มีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้เพิ่มขึ้นร้อยละ 3.17 เมื่อครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ยเพิ่มขึ้น 1,000 บาท มีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้เพิ่มขึ้นร้อยละ 0.35 ครัวเรือนที่มีการออมมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้ลดลงร้อยละ 7.35 ครัวเรือนที่เป็นเจ้าของบ้านและที่ดินมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้มากกว่าครัวเรือนที่ไม่เป็นเจ้าของบ้านและที่ดินร้อยละ 8.96 และครัวเรือนที่ทำงานในระบบมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้มากกว่าครัวเรือนที่ทำงานนอกระบบร้อยละ 6.40 ในขณะที่ระดับการศึกษาสูงสุดของหัวหน้าครัวเรือน และจำนวนครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุไม่มีผลต่อแนวโน้มในการก่อหนี้ของครัวเรือนอย่างมีนัยสำคัญ ดัง Table 5

Table 5 Factors Affecting Household Debt in Thailand

Variables	Coefficient	(Marginal Effect): dy/dx
Sex		
Male	0.1002***	0.0218***
Female	Reference group	
Residential area		
Urban	-0.2347***	-0.0512***
Countryside	Reference group	
Age	0.1058***	0.0230***
Squared age	-0.0011***	-0.0002***
Highest level of education		
Primary 6 to Secondary 6	0.0331	0.0072
Bachelor's degree or higher	0.0073	0.0016
Below primary 6	Reference group	
Marital status		
Single	-0.6505***	-0.1419***
Married, widowed, divorced, separated	Reference group	
Number of dependents in the household		
Number of people under 15 years old	0.3756***	0.0819***

Table 5 (Cont.)

Variables	Coefficient	(Marginal Effect): dy/dx
Number of people over 60 years old	-0.0283	-0.0062
Number of people with disabilities	0.1454***	0.0317***
Average household income x 1,000	0.0160***	0.0035***
Savings		
Yes	-0.3371***	-0.0735***
No	Reference group	
Ownership of home and land		
Yes	0.4108***	0.0896***
No	Reference group	
Work status		
Formal	0.2936***	0.0640***
Informal	Reference group	
Number of obs. = 45,586 households		
Log Likelihood = -28483.679		Pseudo R ² = 0.0925
Wald chi2 (14) = 3964.87		P-value = 0.0000

Note: ***p<0.10, **p<0.05, *p<0.01

สรุปและการอภิปรายผล

จากการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อกำเนิดของครัวเรือนไทย โดยหากทำการเปรียบเทียบผลการศึกษานี้กับการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อกำเนิดของครัวเรือนไทย พบว่า

ปัจจัยทางด้านประชากรศาสตร์ ได้แก่ เพศ เขตที่อยู่อาศัย อายุของหัวหน้าครัวเรือน และสถานภาพสมรส เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อกำเนิดของครัวเรือนไทยอย่างมีนัยสำคัญ ในการศึกษาครั้งนี้พบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศชายมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้มากกว่าเพศหญิง สอดคล้องกับการศึกษาของ Chaiyanon and Sanguanwongse (2021); Intrawiset et al. (2022) แต่ไม่สอดคล้องกับการศึกษาของ Sakulpong (2019) ที่พบว่า เพศหญิงมีความน่าจะเป็นในการก่อกำเนิดเกินตัวมากกว่าเพศชาย

อายุของหัวหน้าครัวเรือนพบว่ามีความสัมพันธ์กับโอกาสในการเป็นหนี้ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต กล่าวคือ ในช่วงวัยทำงานครัวเรือนมีรายได้เพิ่มขึ้นและเริ่มสะสมเงินออมเพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่วัยเกษียณจะทำการกู้ยืมเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน เมื่ออายุเพิ่มขึ้นเข้าสู่ช่วงปลายของการทำงาน หนี้สินคงเหลือจะค่อย ๆ ลดลงเรื่อย ๆ สอดคล้องกับการศึกษาของ Jansarikij and Sawangdee (2013); Kabkhao and Sapwarobol (2018); Chaitarin and Kharuhayothin (2019); Intrawiset et al. (2022)

หัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพโสด มีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้ต่ำกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีสถานภาพสมรส หม้าย หย่าร้าง และแยกกันอยู่ สอดคล้องกับการศึกษาของ Kabkhao and Sapwarobol (2018); Chaiyanon and Sanguanwongse, (2021); Intrawiset et al. (2022) ในขณะที่การศึกษานี้ พบว่า ระดับการศึกษาสูงสุดของหัวหน้าครัวเรือนไม่มีอิทธิพลต่อการก่อกำเนิดของครัวเรือนไทยอย่างมีนัยสำคัญ

สำหรับปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ จำนวนผู้พึ่งพิงในครัวเรือน (เด็กอายุต่ำกว่า 15 ปี และผู้พิการ) รายได้เฉลี่ยต่อเดือน การออม การเป็นเจ้าของบ้านและที่ดิน และการทำงานในระบบ เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อกำเนิดของครัวเรือนไทยอย่างมีนัยสำคัญ ในการศึกษาครั้งนี้พบว่า จำนวนผู้พึ่งพิงใน

ครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นส่งผลต่อแนวโน้มในการเป็นหนี้ของครัวเรือน ครัวเรือนที่มีจำนวนเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปี และครัวเรือนที่จำนวนผู้พิการในครัวเรือน ส่งผลต่อโอกาสในการเป็นหนี้ สอดคล้องกับการศึกษาของ Jansarikij and Sawangdee (2013); Chaitarin and Kharuhayothin (2019) ในขณะที่จำนวนครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุไม่มีผลต่อแนวโน้มในการก่อหนี้ของครัวเรือนอย่างมีนัยสำคัญ

ครัวเรือนที่มีรายได้สูงมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้มากกว่าครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำ เนื่องจากมีศักยภาพในการสร้างหนี้ได้สูง เพราะมีความสามารถในการผ่อนชำระเงินต้นและดอกเบี้ย รวมทั้งมีโอกาสในการเข้าถึงสินเชื่อได้ง่าย สอดคล้องกับการศึกษาของ Jansarikij and Sawangdee (2013); Kabkhao and Sapwarobol (2018); Chaitarin and Kharuhayothin (2019); Chaiyanon and Sanguanwongse, (2021); Intrawiset et al. (2022) ผลการศึกษาสะท้อนถึงการขาดความสามารถในการเข้าถึงแหล่งเงินทุนของครัวเรือนที่มีรายได้น้อย จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า ครัวเรือนที่มีรายได้น้อย มีรายได้ไม่สม่ำเสมอ มีกิจการขนาดเล็ก มักมีปัญหาการเข้าถึงเงินทุน ทำให้ไม่ได้รับสินเชื่อ หรือหากได้รับสินเชื่อ จะได้รับอัตราดอกเบี้ยที่สูงกว่า มีขนาดสินเชื่อต่ำกว่า และเผชิญการเรียกหลักประกันสูงกว่า (Kengchon et al., 2015) อย่างไรก็ตาม การก่อหนี้ก็ไม่ใช่เรื่องเลวร้ายเสมอไป หากการก่อหนี้นั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อนำไปสร้างรายได้หรือนำไปซื้อที่อยู่อาศัยหรือสินทรัพย์ที่สร้างความมั่นคง และเร่งลดสัดส่วนหนี้เพื่อการอุปโภคบริโภค ซึ่งคงจะต้องแก้ปัญหการเข้าถึงสินเชื่อของครัวเรือนรายได้น้อยควบคู่ไปด้วย จึงจะทำให้การก่อหนี้มีประสิทธิภาพและสร้างความมั่นคงทางการเงินในระยะยาว

ครัวเรือนที่มีการออมมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้น้อยกว่าครัวเรือนที่ไม่มีการออม สอดคล้องกับการศึกษาของ Jansarikij and Sawangdee (2013); Hanphichai et al. (2021) อย่างไรก็ตาม การสร้างเงินออมของภาคครัวเรือนต้องพยายามดูแลระดับรายได้ของครัวเรือนให้มีเสถียรภาพหรือมีความผันผวนน้อย โดยเฉพาะกลุ่มครัวเรือนที่อยู่ในภาคเกษตร ซึ่งอาจทำได้โดยการสร้างอาชีพเสริมรองรับในระดับท้องถิ่นที่มีความต่อเนื่องและเหมาะสมกับข้อจำกัดในแต่ละพื้นที่ (Money & Banking Magazine, 2023) ประกอบกับการสร้างวินัยทางการเงินของครัวเรือน บริหารรายรับ-รายจ่ายอย่างเหมาะสมให้สามารถออมได้ จะช่วยลดความเสี่ยงทางการเงินเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉิน และช่วยลดโอกาสในการก่อหนี้ของครัวเรือนในภาคชนบทให้ลดลง

ครัวเรือนที่มีบ้านและที่ดินเป็นของตนเองมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้มากกว่าครัวเรือนที่ไม่มีบ้านและที่ดินเป็นของตนเอง สอดคล้องกับการศึกษาของ Kabkhao and Sapwarobol (2018) และไปในทิศทางเดียวกับ Bualom (2015) พบว่า พฤติกรรมการใช้จ่ายเพื่อที่อยู่อาศัยมีความสัมพันธ์กับปริมาณการเป็นหนี้ อย่างไรก็ตาม การเป็นหนี้เพื่อซื้อที่อยู่อาศัยจัดเป็นหนี้ดีที่ช่วยสร้างความมั่นคงในระยะยาวให้กับครัวเรือน การศึกษาของ Chaiphath (2021) พบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่มีภาระหนี้เพื่อซื้อ เช่าซื้อ บ้านหรือที่ดิน มีแนวโน้มที่จะสุขภาพการเงินดีมากกว่าครัวเรือนที่ไม่มีภาระหนี้ และมีแนวโน้มที่จะสุขภาพการเงินวิกฤติน้อยกว่าครัวเรือนที่ไม่มีภาระหนี้

ครัวเรือนที่ทำงานในระบบมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้มากกว่าครัวเรือนที่ทำงานนอกระบบ เนื่องจากมีโอกาสในการเข้าถึงสินเชื่อได้ง่ายกว่า ผลการศึกษาไปในทิศทางเดียวกับ Intrawiset et al. (2022) ที่พบว่าหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นนายจ้างและประกอบธุรกิจส่วนตัวจะมีหนี้มากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่ไม่ได้ทำงาน

จากผลการศึกษาในครั้งนี้ยืนยันผลการวิจัยก่อนหน้านี้นี้เกี่ยวกับหนี้ครัวเรือนว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมมีบทบาทสำคัญในกระบวนการของการตัดสินใจในการเป็นหนี้ของครัวเรือน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. สำหรับครัวเรือนไทย การเป็นหนี้ยังเป็นทางเลือกที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในครัวเรือนบางกลุ่มที่มีรายได้น้อย มีผู้พึ่งพิงในครัวเรือนที่ต้องดูแลอุปการะ หรือเป็นแรงงานนอกระบบที่มีความไม่แน่นอนของรายได้ จากการศึกษาพบว่า ครัวเรือนที่มีการออมมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้ต่ำกว่าครัวเรือนที่ไม่มีการออม ดังนั้นทุกภาคส่วนควรให้ความสำคัญกับการให้ความรู้และทักษะทางการเงิน การบริหารจัดการรายได้รายจ่าย การวางแผนทางการเงิน โดยเฉพาะการมีเงินออมสำรองเพื่อเหตุฉุกเฉิน เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางการเงิน ลดความเสี่ยงในการเป็นหนี้เมื่อต้องเจอเหตุการณ์ไม่คาดคิด การมีระดับทักษะทางการเงินที่สูงขึ้นจะช่วยลดโอกาสเกิดพฤติกรรมการก่อหนี้เกินตัวลง (Sakulpong, 2019) การมีวินัยทางการเงินในตัวเอง (Karin, 2022) และความรู้ทางการเงินที่เพียงพอเป็นสิ่งสำคัญในการหลีกเลี่ยงความลำบากทางการเงินจากหนี้ครัวเรือน (Tseng & Hsiao, 2021) ซึ่งจะเป็นการแก้ไขปัญหาที่ต้นเหตุ และเป็นการแก้ปัญหาในระยะยาวที่จะช่วยลดแนวโน้มและโอกาสของการเป็นหนี้

2. จากผลการศึกษาพบว่า จำนวนผู้พึ่งพิงในครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นส่งผลต่อแนวโน้มที่ครัวเรือนจะเป็นหนี้ ดังนั้น ภาครัฐจึงควรมีนโยบายช่วยเหลือทางการเงินแก่ครัวเรือนที่มีผู้พึ่งพิงหรือต้องอุปการะผู้พึ่งพิง เช่น การให้เงินอุดหนุน หรือการลดหย่อนภาษีเพิ่มขึ้น เพื่อเพิ่มความสามารถในการชำระหนี้และช่วยลดการก่อหนี้เพิ่ม

3. จากผลการศึกษาพบว่า ครัวเรือนที่มีบ้านและที่ดินเป็นของตนเองมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้มากกว่าครัวเรือนที่ไม่มีบ้านและที่ดินเป็นของตนเอง อย่างไรก็ตาม การเป็นหนี้ในภาคอสังหาริมทรัพย์ควรจะส่งเสริมเพราะเป็นหนี้ที่ดี เนื่องจากเป็นการออมเงินในระยะยาว และเป็นการสร้างความมั่นคงทางครอบครัว ภาครัฐควรมีมาตรการช่วยเหลือผู้ที่ต้องการซื้ออสังหาริมทรัพย์ และควรจะเร่งลดสัดส่วนหนี้เพื่อการอุปโภคบริโภค เพื่อสร้างความมั่นคงทางการเงินให้กับครัวเรือน

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการใช้ข้อมูลจากโครงการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) ซึ่งเป็นการสำรวจเฉพาะปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคมเท่านั้น ในการศึกษาครั้งต่อไปอาจทำการศึกษาปัจจัยอื่น ๆ เช่น ปัจจัยทางเศรษฐกิจมหภาค ปัจจัยทางด้านความรู้และทักษะทางการเงินว่าส่งผลต่อการเป็นหนี้ของครัวเรือนหรือไม่อย่างไร เพื่อให้ได้ผลการศึกษาที่ครอบคลุมในมิติอื่น ๆ

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับได้รับเงินสนับสนุนจากงบประมาณเงินรายได้ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ และได้รับการอนุเคราะห์ให้ใช้ข้อมูลจากโครงการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน จากสำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม

เอกสารอ้างอิง

- Bank of Thailand. *Debt Management*. Retrived June 30, 2022, from https://www.1213.or.th/PrintPDFList/FCCth_moneymgt_debtmgt_debmgmt.pdf
- Bualom, W. (2015). *Behaviors Influencing Debt Creation by Employees of a Commercial Bank in Chiang Mai Province*. Independent study Master of Economics. (Master of Economics). Chiangmai: Chiangmai University.
- Budda, L. (2016). *Household Debt and Business Cycle in Thailand*. Master Independent Study. Bangkok: Thammasat University.
- Capital Market Academy (2019). Savings for the Working-age Population. Retrived June 3, 2023, from <https://www.cma.in.th/cma/academicPaper/download/2>
- Chaiphath, C. (2021). The Role of Debt in Financial Health of Thai Households. *University of the Thai Chamber of Commerce Journal Humanities and Social Sciences*, 42(1), 36-50.
- Chaitarin, W., & Kharuhayothin, T. (2019). Debt of Farm Households in Phayao Province. *Journal of Community Development and Life Quality*, 7(3), 283-294.
- Chaiyanon. P., & Sanguanwongse, V. (2021). Debt Analysis and Related Factor to Debt Agriculture of Cooperative Member in the Northern of Thailand. *Lampang Rajabhat University Journal*, 10(1), 63-75.
- Chouyboonchoo, N., Sirichote, O., & Noknoi, C., (2019). Effects of Technology Acceptance and Service Quality on Customer Loyalty for Electronic Banking. *Economics and Business Administration Journal Thaksin University*, 11(1), 31-52.
- Hanphichai, S., Jatuporn, C., & Suvanvihok, V. (2021). The Factors Affecting to The Farmers' Household Debts in Lopburi Province. *Journal of Modern Learning Development*, 5(5), 309-320.
- Intarawiset, N., Nilbai, T., Thongphat, T., & Antarasena, A. (2022). The Effect of Household Socio-Economic Factors on Household Debt in Thailand. *Journal of Management Sciences*, 9(1), 115-138.
- Jamit, V., & Punturaumporn, B. (2021). *Factors Affecting The Increase in Household Debt Burden From The Situation of COVID-19 of People in Bangkok*. Retrived June 16, 2022, from <https://mmm.ru.ac.th/MMM/IS/twin-9/6214154059.pdf>
- Jansarikij, S., & Sawangdee, Y. (2013). *Factors Associating Informal Debt of The Thai Agriculture Households in Kanjanaburi*. Paper presented at The 10th Kasetsart University Kamphaeng Saen Campus Conference, Kasetsart University.
- Kabkhao, C., & Sapwarobol, T. (2018). *The Determinant of Probability of Household Debt*. Paper presented at the 2nd UTCC Academic Day National Academic Conference and Presentation, University of the Thai Chamber of Commerce.

- Kanittha, W., Jularad, K., & Pawanid, S. (2014). *Household Debt and the Southern Economy*. Retrived June 16, 2022, from [https://www.bot.or.th/Thai/MonetaryPolicy/Southern/DocLib/Household debt and the southern economy](https://www.bot.or.th/Thai/MonetaryPolicy/Southern/DocLib/Household%20debt%20and%20the%20southern%20economy)
- Karin, K. (2022). Factors Influencing Household Debt Burden During the COVID-19 Situation of Farmers in Sakaepung Sub-district, Buriram Province. *Journal of Multidisciplinary in Humanities and Social Sciences*, 5(2), 458-472.
- Kengchon, C., Mahujchariyawong, P., & Vacharachaisurapool. (2015). Mitigating of Financing Constraints in the Thai Banking System. *Thammasat Review of Economic and Social Policy*, 1(1), 95-167.
- Khampong, T., Prathumma, K., Chawanasak, N., Petchrattanukul. P., Nuyom. P., Ngarmkoksung. P., Khemanurak. S., Phaksuwan. S., Obthong. S., Tiwawong. N., Kunlamad. S., & Thaweevachiraphat. P. (2022). *Factors Affecting non – Performing Loan of Working People in Bangkok*. Paper presented at the 58th Kasetsart University Annual Conference, Kasetsart University.
- Khunta, C., & Tangtrongpaioj, S. (2021). Thai Household Debts and the Sustainable Solutions. *Journal of Liberal Arts and Management Science*, 8(1), 131-145.
- Lerskullawat, A. (2020). Factors Affecting Household Debt in Thailand. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*, 13(4), 327-336.
- Money & Banking Magazine. (2023). *Thai Household Debt is Still a High Burden. Structural Problems of the Thai Economy*. Retrived June 2, 2023, from <https://moneyandbanking.co.th/2023/25620>
- Namput, S., Jaroenjitrkarn, A., & Wiwathana, S. (2014). *Strategic Personal Finance Management (6th)*. Bangkok: Se-Ed book center co., ltd.
- Piovarči. V. (2012). The Effect of Socio-economic and Demographic Factors on Household Indebtedness: Evidence from SLOVAKIA. *Economic Review*, 50(2), 181-202.
- Pitak, K. (2019). *Factors of People Affecting Thai Household Debt Formation*. Master of Economics. Bangkok: National Institute of Development Administration.
- Sakulpong, N. (2019). *A Study of Financial Skills Affecting the Behavior of Over-indebtedness of Teachers Who are Members of Teacher Savings Cooperative and Others*. Master of Economics. Bangkok: National Institute of Development Administration.
- Sanguanpan, K. (2015). *Get to Know Household Debt*. Retrived June 20, 2022, from <https://www.bot.or.th/Thai/FinancialInstitutions/Highlights/ASEANCommunity/BankersTalk/Vol3Issue1.pdf>
- Strzelecka, A., & Zawadzka. D. (2020). Why Households Borrow Money? Socio-Economic Factors Affecting Households Debts: A Model Approach. *European Research Studies Journal*, 23(2), 820-839.

- Sukcharoensin, P. (2021). *Have You Started Saving for Emergencies?*. Retrived June 3, 2023, from <https://www.posttoday.com/columnist/662604>
- Thammakittikhun, C. (2018). *A Good Life Starts with Investment Planning*. Bangkok: The Stock Exchange of Thailand.
- Tseng, Y., & Hsiao, I. (2021). Decomposing the Factors Influencing Household Debt: The Case of China. *Applied Economics*, 54(23), 2627-2642.
- Tulayasathien, S., Kamlike, J., Wongchiwat, P., Srikam, P., Pattarasangthai, T., Chombannpraw, N., & Rittiprasart, S. (2015). *Modeling Micro-simulation to Study the Role of Household Debt Concerning the Income Inequality of Thailand*. Fiscal Policy Office. Retrived June 2, 2023, from <https://www.fpo.go.th/eresearch/getattachment/28a10fa1-3d4e-42ca-adb4-5612378fd4ea/7726.aspx>
- Weeravongtrakool, W., & Osathanunkul, R. (2018). An Analysis of Household Debt Burden in Thailand using Quantile Regression. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, 10(2), 608-613.
- Wijaya, A., Zainurossalamia, S. Z., & Darma. D. C. (2020). Life-Cycle Hypothesis for Consumption Pattern: Example from Indonesia. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(4), 4712-4720.

